

Milan PODUNAVAC*

KONSENZUS U SLOŽENIM DRUŠTVIMA

Apstrakt: Studija analizira različite integrativne strategije savremenih društava (strategija nacionalne države, politički liberalizam, multikulturalizam, strategija civilne države). Politika identiteta (lijeva i desna) označava se kao glavni „neprijatelj” civilne države i ustavnog patriotizma na način kako ga definiše Ustav Crne Gore.

Кljučне riječi: konsenzus, integrativne strategije, građanska država, ustavni patriotizam, Crna Gora

POSTAVLJANJE PROBLEMA

U uvodnom delu *The Spirit of Law (Duh zakona)* Monteskje (Montesquieu) uvodi čitaoca u osnovni problem ove kanonske knjige. Potaknut zaštitničko poslušničkom formulom Tomasa Hobsa (Hobbes), koja kaže da se odnos suverena i podanika uspostavlja razmenom pokoravanja za sigurnost, Monteskje, nezadovoljan Hobsovim odgovorom, proširuje raspravu složenijim pitanjem o osnovama ujedinjavanja političke zajednice. Kalkulabilna razmena suverena i podanika, podastrta ugovorom o pokoravanju, nije dovoljna. Politička zajednica traži dublje osnove ujedinjavanja. Hoću da pokažem, upućuje Monteskje, na kojim osnovama se ujedinjava politička zajednica. Pitanje je teško i nisam siguran da na nje mogu odgovoriti. I Kant se vraća istoj vrsti fundamentalnog problema. Država se utemeljuje na sili, ali to nije dovoljno. Neophodno je dublje uporište u moralnim nazorima zajednice, pa otuda ugovor, kojim se ona utemeljuje (*pactum unionis civilis*), znak je političke zrelosti političke

* Prof. dr Milan Podunavac, Univerzitet Donja Gorica, Humanističke studije

zajednice. Američka će revolucija utemeljenjem novoga sekularnog poretka (*ordo novum seclarum*) i konstitucionalnom formulom „We the People” razrešiti ovu temeljnu antinomiju, odgovorajući na sva tri temeljna pitanja bez kojih nema nijedne političke zajednice: pitanje o konstitutivnoj moći (politička zajednica); pitanje o osnovama legitimiteta političke vlasti (priroda političkog poretka); pitanje o osnovama poverenja u zakone države (pitanje o političkoj klasi). Hana Arendt je ovu formulu označila pojmom *horizontalnog ugovora*. To su pitanja koja razmatramo u ovom predavanju. Učiniću to u dva koraka: u prvom, razmatram osnovne integracijske matrice u savremenoj nacionalnoj državi; u drugom, otvaram pitanje o konstitucionalnoj i političkoj formuli ustavnog i političkog identiteta u crnogorskom društvu.

DRŽAVA-NACIJA: UNUTRAŠNJE NAPETOSTI I STRATEGIJE INTEGRACIJE

Na političkom planu moderno (svetsko) društvo sačinjeno je od nacionalnih država (nation-state). Nacionalna država osnovna je forma političke integracije društva; nacija je osnovna forma kolektivnog identiteta i osnovna jedinica moderne političke zajednice. Nacionalna država u poslednja tri veka potisla je sve predmoderne tipove političke vlasti, najvažniji je evropski izum i zaštitni je omotač i liberalnih i političkih institucija. Za razliku od predmodernih sistema vlasti, modernu nacionalnu državu karakteriše dovršeni proces teritorijalizacije vlasti, funkcionalna specifikacija vlasti (razdvojenost građanskog društva i države), centralizovana državna organizacija i racionalna forma političke legitimacije. Aleksis de Tokvil (Tocqueville) će ovu vrstu modernizacijskog procesa označiti u pojmovima *centralizacije* i *republikanizacije politike*. Centralizacija, čitamo Tokvila, drugo je ime za dovršeni proces teritorijalizacije politike i transformaciju teritorijalne u modernu nacionalnu državu. *Princip suvereniteta* je pravno-politička artikulacija modernizacijskog procesa *teritorijalizacije politike*. Nacionalna država postaje „garant kolektivne svojine nad teritorijom” (Pufendorf). Politička teorija od Makijavelija, Bodena do Hobsa u osnovi je zaokupljena upravo ovim problemom. Ona odgovara na pitanje zašto se utemeljuje država i kaže da je to očuvanje *mira i sigurnosti* kao prvih javnih dobara. Država je *defensor pacis* (*branilac mira*). Javni mir i sigurnost prva su politička dobra.

Republikanizacija politike je ona vrsta modernizacijskog procesa koji se izražava u „postupnom procesu osvajanja građanskih i političkih prava”.

Ova vrsta modernizacijskog procesa ima tri vrste političkih učinaka koji su u temelju moderne (nacionalne) države. Država se konstituiše u formi pozitivnog prava, a narod u značenju zajednice punopravnih građana, i nosilac je pravnog i političkog poretka. Nejednakost statusa staroga režima supstituira se jednakošću pravnog statusa i jednakim mogućnostima da se učestvuje u prisvajanju i raspodeli ključnih političkih dobara zajednice. Ovaj modernizacijski proces ima svoju jasnu pravnu i političku artikulaciju u *principu građanstva*. Građanstvo, nacionalitet i suverenitet u temelju su moderne evropske države.

NACIONALIZAM

Saglasnost do koje se dolazi u kooperaciji slobodnih i jednakih individua utemeljuje se na jedinstvu procedura (ugovora) koji su u temelju saglasnosti. No, ovo je samo jedno lice boga Janusa. Pokazuje se da republikansko, ugovorno i konstrukcijsko jezgro moderne države ne može savladati pretpolitičko polje moderne države. Unutrašnja napetost nacionalizma i republikanizma proizvodi nerešive strukturne deficite moderne ustavne države. Mada princip građanstva temeljno menja dijalektiku vladanja i tip legitimacijske formule, pokazuje se da politička integracija ne može biti samo administrativna i institucionalna. Mobilizacijski učinak institucionalizacije vlasti je nedovoljan. Unifikacija političkog poretka ne može ostati samo administrativna, već ona pretpostavlja i traži formu kulturne homogenizacije. Politička mobilizacija traži ideju koja je dovoljno snažna i dovoljno jaka da oblikuje uverenja građana koja su, njihovim srcima i dušama, privlačnija od suvih pojmova narodnog suvereniteta i ljudskih prava. Tu prazninu popunjava moderni pojam nacije. „Državna sila konstituiše se u formu pozitivnog prava, a narod je nosilac pravnog poretka čija je jurisdikcija ograničena na državnu teritoriju. U rečniku politike pojmovi ‘nacija’ i ‘država’ imaju isti obim. Osim značenja koje mu se pridaje u pravu, termin nacija označava i političku zajednicu, koju su oblikovali zajednički preci, ili barem zajednički jezik, kultura i istorija. Narod postaje nacija u tom historijskom smislu samo u konkretnoj formi zajedničkog načina života.”¹

¹ J. Habermas, The European Nation-State: On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship, in Inclusion of Others, *Studies in Political Theory*, MIT, Cambridge, 2001.

Ako princip građanstva omogućava da moderna država osigura novi tip legitimiteta i istovremeno pripadne kroz mogućnost pristupa i učesća u distribuciji političkih dobara svim svojim građanima, građani, sa svoje strane, moraju istovremeno biti povezani i ujedinjeni horizontalnim vezama i prepoznati jedni druge kao pripadnike iste političke zajednice. Moderna država moguća je samo ako se njeni subjekti priznaju kao ravnopravni članovi političke zajednice i priznaju državu kao sopstvenu političku organizaciju. Ako su podanici dinastijskog sistema bili lojalni vladaru i svoje poverenje zasnivali na zajedničkom uverenju da je vladarski tron božanskog porekla, sekularizacija i demokratizacija moderne države razara ovaj legitimacijski princip i nužno uspostavlja sledeću vrstu pitanja: *Ako je osnov moći sekularan, i ako, smo svi jednaki, kako se od individue može tražiti da bude lojalna upravo toj državi na čijoj teritoriji živi i koja je vrsta legitimacijskog opravdanja da podanik bude lojalan upravo toj državi, a ne nekoj drugoj?* Jedini manje-više jasan odgovor na ovo pitanje od kraja 18. veka je *nacionalizam*. Nacionalizam u formi pretpolitičkog ujedinjavanja pripadnika jedne zajednice, uspostavlja se kao osnovna strategija oblikovanja kolektivnog identiteta političke zajednice. Nacija je drugo ime za modernu političku zajednicu. Kao što se sistem modernih država pojavio kao sistem nacionalnih država, tako ni izgradnja nacije nije imala konkurenta u izgradnji modernih političkih zajednica.

Ovaj modernizacijski proces, uspostava moderne nacionalne države i moderne nacije, u osnovi je dovršen krajem 18. veka. „Nacionalizam nije svakako čista ideologija. Ali on zaista teži da se na bespovratan način poveže sa administrativnom unifikacijom države. *Suverenitet, građanstvo, nacionalizam, ovi fenomeni teže da budu povezani...* Nacionalizam ne samo da nudi osnovu grupnog identiteta, on to čini u kontekstu prikazivanja svog identiteta kao ishoda samosvojnih i dragocenih postignuća. Nacionalistički ideali teže da povežu koncepciju domovine, odnosno koncepciju teritorijalnosti sa mitom o poreklu, pridajući kulturnu autonomiju zajednici koja je smatrana nosiocem ovoga ideala. Solidarnost koju priželjkuju nacionalisti zasniva se na posedovanju tla, ne bilo koga, već istorijskog tla minulih naraštaja, tla koje je bilo svedok cvetanja nacije.”² Proces osvajanja države od nacije je složen i protivrečan, i on se odvija na način da ujedinjeni nacionalni jezik postaje državni (oficijelni) jezik;

² A. Giddens, *Class, Sovereignty and Citizenship*, in, *Nation State and Violence*, Polity Press, Cambridge, 1996.

da nacionalna kultura postaje oficijelna kultura; da nacionalni praznici, simboli i insignije postaju državni praznici i državni simboli; da istorijska nacionalna tradicija, postaje državna tradicija. Identifikacija države i nacije osnažuje administrativni opseg vlasti. Međutim, *nacionalistička strategija* oblikovanja modernih država (moderni evropski obrazac) duboko je protivrečna i na određen način uzrok osobite forme strukturnog, legitimacijskog deficita, koji prati modernu nacionalnu državu. Nacionalizam je kao strategija oblikovanja kolektivnog identiteta u osnovi egalitaran i demokratski, omogućavajući posebnu formu transformacije „aristokratske nacije”, u „narodnu naciju”. Svi pripadnici iste nacije dele iste vrednosti, istu tradiciju, isti jezik, iste insignije, slavimo iste praznike itd. Sve to omogućava pripadnicima iste zajednice da uspostave odnos između „mi” i „oni” i odgovore na temeljno pitanje — ko smo i zašto smo zajedno. Međutim, nacionalizam je istovremeno i strategija prisvajanja ključnih političkih dobara na političkom tržištu. U obe ove funkcije nacionalizam je isključiv i agresivan. Egalitarna svojstva odnose se na sve građane samo u onim stanjima u kojima postoji identitet države i nacije. Ova stanja su retka. Kao što su u procesu oblikovanja *nacionalnog identiteta* glavnu cenu ovoga modernizacijskog procesa platile manjinske zajednice (asimilacija, progon, etničko čišćenje), tako se i u procesu pristupa osnovnim političkim dobrima i raspodeli tih dobara, nacionalna država javlja se kao bitno *nepravična*. *Liberalni nacionalizam* odgovor je na ovaj strukturni deficit nacionalne države.

LIBERALNI NACIONALIZAM

Liberalni nacionalizam je takođe nacionalizam. Njegov je cilj ujedinjena nacionalna država, samo su instrumenti ovoga ujedinjavanja i integracije složeniji. Ostvarenje ovoga cilja traži druge političke alate i sredstva, koja u osnovi ne uključuju zabranu upotrebe manjinskih jezika, ograničavanje izražavanja komunalnih (manjinskih) identiteta i manjinske kulture, nasilnu asimilaciju, preseljavanja i sl. Njegovu osnovnu osu čini pokušaj normativnog pomirenja *liberalizma i nacionalizma*. Između liberalizma i nacionalizma postoji osobita podela rada: u okviru ove podele nacionalizam je osnovna strategija oblikovanja kolektivnog identiteta; liberalizam je izvoriste oblikovanja osnovnih moralnih i političkih principa koji utemeljuju osnovna ljudska prava i instrumente konstitucionalizacije političke vlasti. „Pitanje nacionalizma je *motivaciono*: ono otkriva odgovor na pitanje zašto pojedinci izražavaju lojalnost prema

demokratskoj državi. Nacionalistički odgovor je da je osnov ove političke lojalnosti svest o pripadnosti istoj pretpolitičkoj zajednici. Pitanje koje postavlja liberalizam je *opravdavajuće i legitimizirajuće* — on se pita koje uslove država mora zadovoljiti da bi njezini zahtevi bili legitimni. Sažeto, liberalni odgovor je sledeći: država mora osigurati da svi građani imaju iste slobode i iste mogućnosti da slede sopstvene koncepcije dobra. Nacionalistički je odgovor da država uvek mora ostati država posebne nacije.³ Liberalni principi nisu izvanjski principi u odnosu na snop nacionalističkih politika. Razložno uspostavljeni odnosi liberalizma i nacionalizma idu u istom smeru oblikovanja nacije-države koja osigurava da svi građani budu jednaki pred zakonom. *Liberalni nacionalizam je nacionalizam ograničen građanskim pravima, političkom jednakosti i vladavinom prava*. Konstrukt političke nacije, koju normativno opravdava politička ideologija liberalnog nacionalizma, počiva na tri temeljna polazišta: prvo — postoji opšti konstitucionalni princip jednakosti pred zakonom i vladavina prava; svaki građanin, nezavisno od svoje etničke, nacionalne, religijske ili lingvističke posebnosti, uživa jednaka prava i niko nije iznad prava; drugo — mada postoji opšti konstitucionalni i politički princip liberalne jednakosti, država nije kulturalno neutralna; vladavina prava i jednakost pred zakonom nisu ugroženi činjenicom da su temeljni konstitucionalni i politički principi liberalne jednakosti usidreni u partikularnu kulturu većinske nacije; treće — konstrukt „liberalne republike” (Sandel) ne poznaje posebna grupna i kolektivna prava komunalnih (partikularnih) zajednica, na način kako je u francuskom parlamentu govorio jedan od najsnažnijih zagovornika liberalne emancipacije Clermont-Tonnerre. On je zagovarao stav da u Francuskoj ne treba da bude „države u državi”, ali je istovremeno bio veliki protivnik da se Jevrejima, kao posebnoj komunalnoj zajednici, daju bilo kakve posebne pravne ili političke privilegije. „Sve mora biti odbijeno Jevrejima kao naciji; sve im treba biti omogućeno kao individuama. Ne treba im omogućiti da unutar države formiraju bilo kakvo posebno političko telo ili stalež. Oni moraju postati građani samo kao individue.”⁴

³ J. Kiss, *Beyond Nation State*, Social Research, Vol 63, No 1 (Spring 1995).

⁴ Vidi: Milan Podunavac, *Princip građanstva i poredak politike*, Čigoja, Beograd, 2001.

MULTIKULTURALIZAM I MULTINACIONALIZAM / KONACIONALNA DRŽAVA

Politička škola multikulturalizma najsnažniji je izazov nacionalnoj državi i (liberalnom) nacionalizmu kao osnovnoj osi normativne integracije savremenih političkih društava. Opšte je mesto da multikulturalizam u savremenim političkim društvima predstavlja poželjnu političku strategiju u odnosu na imigrantske grupe, etničke i jezičke manjine, kao i priznavanje samouprava autohtonom stanovništvu i prihvatanje različitih formi teritorijalnih autonomija. Ipak, teško se može reći da je politički ideal multikulturalizma postao sastavni deo vodećih principa savremenog političkog društva. Naprotiv, mnogo je više argumenata za tvrdnju da savremena politička društva nemaju dostatan odgovor na pitanja kulturnih identiteta i prava na različitost (Rosenfeld). U pravu je Džozef Raz (J. Raz), kada u odgovoru na pitanje šta je dobro u multikulturalizmu (What is good in multiculturalism?), tvrdi da multikulturalizam ulazi na jedan jeretički način u evropsku političku kulturu. Multikulturalizam ne pripada redu tradicionalnih principa na kojima počiva moderna evropska država. Imperativi mira i stabiliteta postižu se oslonom na negovanje dominantne nacionalne političke kulture. Otuda, multikulturalizam se javlja kao osobita vrsta otklona u odnosu na trojekovnu tradiciju moderne nacionalne homogene države. Sve to građanima modernih ustavnih demokratija, naviknutih na postojanje širokog moralnog i političkog konsenzusa, stvara preveliko polje neizvesnosti i normativnih dezorijentacija. Zapaža se da nijedan od klasičnih političkih liberala (Lok, Mil, Kant) nema celovit odgovor na ovo pitanje. Izazov je multikulturalizma u tome što on inherentno narušava liberalnu i univerzalističku shemu dobro uređenog poretka. Sažeto, multikulturalizam traži takvu shemu dobro uređenog poretka koji priznaje jednaku vrednost svih stabilnih i životnih zajednica u društvu. To implicira zahtev da multikulturalna društva sama sebe preurede na način da u njemu nema mesta za manjinsko pitanje kao posebno pitanje ili, pak, za onu strategiju koja se označava kao većinsko tolerisanje manjina. Političko društvo sastoji se od različitih zajednica i ne pripada unapred nijednoj od njih.

Da zaključimo, u multikulturalnom društvu, mađa je snaga pojedinih zajednica različita što sigurno utiče na rešavanje problema i moguće solucije, nijedna nije unapred ovlašćena da državu i političko društvo predstavlja kao svoje. Integracijska strategija multikulturalizma dovršava se u političkom projektu *multinacionalizma*. To sažeto znači da u etnički

podeljenom društvu, država koja uvažava sve svoje građane kao jednake ne može biti nacionalna država; ona može biti samo *konacionalna* država. Država se ne može identifikovati sa bilo kojom pojedinačnom nacijom, već mora priznavati sve političke zajednice etničkih grupa koje žive na njenoj teritoriji kao svoje konstitutivne elemente. Ona bi, dakle, trebala da prizna sve kulture i sve zajednice kao svoje. Makedonija nakon Ohridskog i Prespanskog ugovora je najbliža ovom političkom konstruktivnom. Crna Gora nije prihvatila integracijsku strategiju multinacionalizma / konacionalne države. Posegnula je za mnogo zahtevnijom normativnom konstrukcijom građanskog identiteta države. To je jedan zahtevni konstitucionalni i hegemonijski projekt. Građanska država krhka je tvorevina, a građanske vrline kao njezin „energetski princip” uvek su nedostatne, teško se generiraju i odražavaju. Nacionalna država mnogo je robusnija politička legura, a mehanizmi proizvodnje i održavanja hegemonijskih obrazaca i saglasnosti jednostavniji i lakši. Građanska država i građanski identitet traži kompleksnije i masivnije mehanizme organiziranja i proizvodnje saglasnosti. Ova ću pitanja razmotriti u zaključnom delu moga predavanja.

USTAVNI I POLITIČKI IDENTITET CRNE GORE.
NORMATIVNE PRETPOSTAVKE I DOMAŠAJ
HEGEMONIJSKOG PROJEKTA
GRAĐANSKE DRŽAVE

Crna Gora pripada redu „novih država” i „novih demokratija”. Ona poput drugih postkomunističkih država, koje pripadaju „trećem talasu demokratizacije”, složeni i zakašnjeli proces političke modernizacije i obnove kolektivnog i političkog identiteta počinje od krova, od ustava (Holms). Ustav je osnovna osa integracije novoga poretka. Novi se poredak u osnovi legitimizira kroz novo razumevanje položaja čoveka, odnosa građana i države i novo razumevanje slobode. Pokazalo se da je cena ovoga novog društvenog ugovora visoka i da počiva na tri temeljna uslova. Da bi ustav bio *efikasan*, od njega se očekuje da uspostavi koherentan i stabilan okvir za reprodukciju političke moći. Da bi ustav bio *legitiman*, nužno je da garantuje snop civilnih i političkih prava kao i mehanizme koji treba da osiguraju demokratski i javni karakter političkih procesa. I treće, od ustava se očekuje da bude usidren u liberalnim vrednostima *konstitucionalizma* i konstitucionalne kulture. I na kraju ustavnost novih/obnovljenih država — kakva je i Crna Gora — pokazuje tendenciju da ove zajednice

u centar složenog ustavnopravnog procesa stavljaju dodatno i autorizujuću i integrativnu funkciju ustava. To ustavu uvek stavlja dodatne normativne terete i odnosi najveći deo političke energije društva. Pitanje o odnosu konstitutivne moći i poretka stavlja u središte konstitucionalnog diskursa pitanje o normativnoj validnosti ustava. Ona daje objašnjenje ko je titular ustava (ustavno autorstvo) i kako nas ustav obavezuje. Normativno značenje zasnovano je na stanovištu da ustav ne utemeljuje samo strukture političke moći, garantuje poredak, već na određen način (politički) oblikuje i sam narod. Sažeto, karakter konstitutivne moći determinira strukture ustava koje on generira. Otuda uvek kada se uspostavlja ustav, otvara se pitanje o karakteru konstitutivne moći. Šta je sadržaj konstitutivne moći? Da li je to pretpolitičko jedinstvo naroda (*ethnos*), koje utemeljuje poredak da bi transformisalo svoju kvazinaturalnu zajednicu u političko telo društva? Politička samodeterminacija nacije zahteva državnost, ali ta je državnost utemeljena na etničkoj homogenosti. Ili je to „ujedinjeno telo koje živi pod *zajedničkim zakonima* i *predstavljeno* je istim zakonodavnim telom”. Nacija je, sažeto, zajednica ljudi koji žive na istoj teritoriji i koje ujedinjuje univerzalni status *građanstva*. Konstitutivna moć građana neodvojiva je od principa demokratskog suvereniteta, pretpostavljajući masivno polje zajedničkog oblikovanja opšte volje u otvorenom, participativnom i deliberativnom polju političke javnosti.

Konstrukt građanskog suvereniteta na kome počiva ustavni/politički identiteta Crne Gore bitno pomera razumevanje konstitutivne moći u osnivačkim ustavima novih država. Opšte je mesto da su sve zemlje u postkomunističkoj tranziciji nastojale da budu nacije države i da je na prostoru bivše Jugoslavije, centralne i jugoistočne Evrope, koncept nacionalne države dominantno definisan u kategorijama etničke homogenosti. Etnička i politička homogenost branila se političkim i izbornim inženjeringom *ustavnog nacionalizma*, isključujući iz političkog polja sve one grupacije koje su potencijalno bile označene kao protivnici procesu uspostavljanja novih država i etničke homogenosti političkih zajednica. Politički inženjering ustavnog nacionalizma praćen je jednim naglašeno *neliberalnim režimom građanstva*. U jednom strožem značenju ove zajednice koje svoj kolektivni identitet definišu u pretpolitičkim pojmovima i ne trebaju ustav kao utemeljujući akt političkog poretka i zajednice, jer konstitucionalni i politički identitet ovih zajednica leži izvan ustava. Nasuprot ovome, u konstrukciji crnogorskog ustava utemeljujuća moć *demos*a konstitutivna je za politički poredak. Ovakva koncepcija ustavnog identiteta zahtevan je hegemonijski projekt kako smo naglasili. Ona zahteva

vezivno tkivo sazdano na temeljima zajedničkog horizonta značenja utemeljenog u konstitucionalnoj kulturi društva koji ima samoreferentnu i samolegitimizirajuću funkciju. Druga njegova pretpostavka je otvorena i pluralizovana javna sfera kao temeljna pretpostavka demokratskog oblikovanja volja. Ustavni identitet građanske države i građanskog autorstva poretka nije moguć u nedemokratskoj državi. Proces demokratske dekonstitucionalizacije i osobita forma institucionalne hipokrizije, prošireno javno nepoverenje u institucije i aktere, strukturna je ograničenost ustavnog konstrukta građanskog identiteta. Upozorio bih i na sledeću zakonitost: uprkos tome što države, kakva je crnogorska, ako hoće da budu liberalno-demokratske i države *ustavnih patriota* — da se poslužim formulom Pavla Jovanovića — biće još dugo u politici i političkoj kulturi u nelagodnom suživotu komunitarizma, kolektivizma i populizma. Građanska država je ranjiva i sama ravnopravnost građana i proceduralni legitimitet, naprosto ne mogu nositi čitavi politički proces. Konstitutivna moć naroda uvek je premrežena etničkim i demotičkim elementima naroda. Otuda je funkcija ustava da uvek ovu nezatomljenu moć etnosa transformiše u odgovornu moć demosa. Ustav, mada utemeljen na konstitutivnoj moći građanina, mora stalno da se bori protiv tendencije da njegov sopstveni kreator unosi pretpolitičke elemente u strukturu politike. Dakako, ovo treba razlikovati u odnosu na zakonitu tendenciju da i kada liberalno-demokratsko načelo utemeljuje političku zajednicu kao zajednicu građana izvjesne linije solidarnosti, izvjesne linije komuniciranja i samorazumevanja vode nacionalnom identitetu zajednice, koji ne mora biti etnički definisan. Sažeto, i kada identitet zajednice nije etnički definisan, svi njeni građani „nose” ime države. Na način kako to argumentira Majkl Volcer (Walzer) — sve države deluju tako što reprodukuju ljude i žene određene vrste, norveške, francuske, holandske, ili bilo koje drugo. Ja bih dodao i crnogorske. Poteškoća je što ova strukturna antinomija uvek nosi opasnost da, u stanjima atomiziranog društva, odsustva klasa, strukturiranih profesionalnih cehova (advokati, lekari, profesori), robusnog civilnog društva, koji služe kao ustave političkoj moći, a naročito u nemoći političke klase da generira „organsku hegemoniju” — osobitu formu intelektualnog, kulturnog, moralnog, etičko-političkog vođstva, podržanog širokim saglasnostima u društvu, posegne za nacionalizmom kao uputstvom za kolektivnu akciju. To se upravo danas događa u Crnoj Gori. Političko društvo u Crnoj Gori prolazi kroz duboku krizu „organske hegemonije”. Ona se izražava u javnom nepoverenju u političku klasu, u manjku snažnih i mobilizirajućih političkih ideja u

političkom polju. Ovo se bjelodano ogleda u nesposobnosti političke klase da politički odgovori na osobitu kulturu protesta koja se izlila crnogorskim gradovima. Naprotiv, na delu je osifikacija, okoštavanje i petrifikacija političke klase koja sve više deluje kao ekonomsko-korporativna klasa unutar jednog zatvorenog patrimonijalnog sistema. Odgovor na ovu organsku krizu je *rađanje nacionalističke hegemonijske strategije*, koja svoju političku artikulaciju zadobiva u osobitoj formi *politike identiteta*. Nacionalizam je ona moćna sila koja u ovakvim stanjima daje uputstvo za kolektivnu akciju. Radi se o jednom složenom procesu „izgradnje”, „konstruisanja” i „zamišljanja” nacije, simboličke rekonstrukcije identitetske sheme sa osnovnim ciljem da se harmonizuju fizičke i simboličke granice crnogorske državnosti. Rezultat politike identiteta uvek je osobita forma supstantivne homogenosti, koja u osnovi depluralizuje i radikalizuje socijalnu matricu društva i čini je potencijalno antagonističkom. Politika identiteta zakonito u „drugom” proizvodi „neprijatelja” i u osnovi je negativne integracije društva. Sve ovo u ustavnom i političkom poretku Crne Gore proizvodi osobitu formu napetosti između *ustavnog identiteta* utemeljenog na konstruktivnoj građanske države i *vanustavnog identiteta* — društvenog konsenzusa koji se proizvodi i organizira u javnom polju, a koji je utemeljen na politici identiteta. Ova napetost osnovna je osa hegemonijskih borbi u Crnoj Gori.

Džeferson je, analizirajući napetosti koje su pratile konstitucionalni razvoj Amerike, smatrao da politička zajednica svakih deset godina treba da pretrese i provetri temeljne principe države. Svaka generacija ima pravo da uspostavi svoju vrstu odnosa naspram osnivačkih principa i sopstveni pakt. Crna Gora je sada u jednom takvom stanju. Ona ima „konstitucionalnu šansu” da stanje organske krize političke zajednice, režima moći, političke klase pretoči u „prozor mogućnosti” i da obnovi i redefiniše svoj politički identitet. A da bi ovaj složeni proces bio rezultat njezinih izbora, a ne slučajnosti, kako je Hamilton savetovao u prvoj rečenici Federalističkih spisa svoje sugrađane, ovaj proces mora biti rezultat kolektivne deliberacije i samorazumevanja ograničavajućih uslova u kojima se ove odluke donose. Ovo predavanje doprinosi je takvoj samorefleksiji i samorazumevanju.

Milan PODUNAVAC

CONSENSUS IN DIVIDING SOCIETY

Summary

The study explores diverent integrating strategy in contemporay political society (nation –state strategy, political liberalism, multiculturalism, civic strategy/constitutional patriotism). Poliitcs of identity (right or left) is identified as main „enemy” of civic state and constitutional patriotism which is backed on constitution of Montenegro.